

AHMED YESEVİ
HAYATI, HALİFELERİ VE TARİKATI, ESERİ VE MEFKÜRESİ

Mehmet KAZAR*

A- HAYATI

Süfi bir şair ve tarikat sahibi bir müşid olarak Türk Milletinin manevi hayatında asırlarca nüfuzu devam eden ve çeşitli tarikatlar üzerinde de müessir olan Ahmed Yesevi çok mühim bir Türk büyüğüdür. şeyh Feridüd-din-i Attar'ın "Pir-i Türkistan" şeklinde vasıflandırdığı Ahmed Yesevi'nin menkıbeleri ve kendisine isnad edilen kerametleri Türk dünyasında öylesine yayılıp benimsenmiştir ki zamanla tarihi hüviyeti unutulup yerini menkıbevi hüviyeti almıştır. Ahmed Yesevi kadar değişik coğrafyalarda yaşayan Türk toplulukları arasında yaygın şöhreti olan başka bir şahsiyet yok gibidir.⁸

Ahmed Yesevi'nin tarihi şahsiyetine dair vesikalar o kadar az, mevcutlar da menkıbelerle o derece karışmış haldedir ki sağlam bir neticeye varmak oldukça güç. hatta bazı hususlarda imkansızdır.² Buna rağmen onunla ilgili tarihi kaynaklardan, menâkıb-nâmelerden ve hikmetlerden elde edilecek bilgiler ve çıkarılacak neticeler menkıbevi de olsa hayatı, şahsiyeti, eseri ve tesiri hakkında bize bir fikir verecektir.³

Halk muhayyilesinin meydana getirdiği menkıbeler daima hakikat cüz'ünü de içine alır; yani herhangi bir şahsiyetin, veya bir hadisenin umumi vicdana akseden şeklini olduğu gibi gösterir.⁴

şimdi Ahmed Yesevi hazretlerinin hayatını kısaca gözden geçirmeye çalışalım:

a) Çocukluğu : Ahmed Yesevi, bugün Çin'in şarkı Türkistan bölgesinde Aksu sancağına bağlı ve Aksunun 176 kilometre kuzeydoğusunda bulunan Sayram

* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Görevlisi

⁸ Köprülü, Fuad. "Ahmed Yesevi". *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 1993. I. 210.

Eraslan, Kemal. *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, Ankara 1983. s. 14.

² Eraslan, 14.

³ Köprülü, Fuad. *Edebiyat Araştırmaları* İstanbul, 1989. II. 462

⁴ Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara 1966. s.49.

kasabasında doğdu.⁵ Sayram, Tarım ırmağına tabi şahyar ırmağına dökülen Karasu'nun üzerinde küçük bir kasabadır. Ahmed Yesevi doğduğu yerin Türkistan olduğunu bir hikmetinin bir dörtlüğünde şöyle ifade eder.

Neler gelse görmek gerek o Hüdadan.
Yusuf'unu ayırdılar o Ken'andan:
Doğduğum yer o mübarek Türkistandan
Bağrıma taşlar vurup geldim işte⁶

Ahmed Yesevi'nin hangi tarihte doğduğunu açık bir surette bilmemekle beraber bunun hicri V. asrın ortalarına tesadüf ettiğini tahmin edebiliriz. Ahmed'in babası şeyh İbrahim, Sayram'ın en meşhur şeyhlerindendi; Halifelerinden Musa şeyhin kızı Ayşe Hatun-u almış ve bu hammundan Gevher-şehnaz adlı bir kızla ondan yaşça daha küçük olan Ahmed dünyaya gelmiştir. Annelerini daha önceleri vefat etmiş olacak ki; şeyh İbrahim'in vefatında yedi yaşında olan Ahmed-i ablasının vâsiliği altında görüyoruz.⁸

Önce annelerini sonra da babalarını kaybeden Gevher-şehnaz ve kardeşi Ahmed yapa yalnız kalırlar. Bu hadiseden kısa bir müddet sonra Gevher-şehnaz kardeşini de yanına alarak bilinmeyen bir sebeble Yesi'ye yerleşir. Oğuz Han'ın menkubesinde payitaht olarak gösterilen Yesi şehri önemli bir merkezdi. şehirde o sıra Arslan Baba adlı bir Türk şeyhinin temsil edip yaydığı bir tasavvuf kolu mevcut idi.⁹

b) Tahsil Hayatı : Ahmed Yesevi ilk tahsil hayatına Yesi'de başlamıştır. İlk tahsiline Yesi'de başlayan Ahmet, küçük yaşına rağmen bir takım tecellilere mazhar olması, beklenmeyen fevkaladelikler göstermesiyle çevresinin dikkatini çeker. Daha bu yaşta Hz. Hızır'ın delaletine nail olan Ahmed, Yesi'de Arslan Babaya intisab ederek kendisine manevi bir baba olan bu büyük müşiddeden feyz almaya başlar. Arslan babaya intisabında yedi yaşında olduğu hikmetlerde şöyle ifade edilmiştir.

Yedi yaşta Arslan babam arayıp buldu;
Gördüğü her sırrı perde ile sarıp örttü;

⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.49 Bu rivayet sadece "*Cevahirü'l-Ebrar min Emvaci'l-Bihar*" adlı eserde geçtiği halde, Fuad Köprülü Yesevi'nin doğum yeri olarak Yesi'yi değil de burayı tercih sebebini bu eserin Yesevi ananelerini en iyi bilen bir derviş tarafından kaleme alınmasına ve bir takım tarihi sebeblere bağlıyor.

⁶ Eraslan, 101.

⁷ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 50.

⁸ Köprülü, a.g.e., a.y

⁹ Eraslan, 15-16.

"Allah'a hamdolsun, gördüm" dedi. izim öptü:
O sebepten altmışüçte girdim yere¹⁰

Arslan Baba'nın Yesi'ye gelerek Ahmed bulması ve Hz. Peygamber'in kendisine teslim ettiği emaneti vermesi, terbiyesi ile meşgul olub irşad etmesi Hz. Peygamber'in manevi bir işaret ve delaletine dayanıyordu. Hikmetlerde Arslan Baba'nın ashabin ulularından olduğu, dünya rahatına ve nimetlerine değer vermediği, bir diken kulubesinde ömür geçirdiği Hz. Peygamber'in takdirine mazhar olduğu ve Hz. Peygamber'in böyle ümmeti olduğu için Allah'a şükür kıldığı anlatılır.

Arslan Baba'm sorsanız, Peygamber'in gözdesi:
Sahabeler ulusu, Hakkın seçkin bendesi:
Yattığı yer perişan, bir diken kulubesi:
Arslan Baba'm sözlerini işittiniz teberrük¹¹

Menkıbeye göre gazvelerin birinde aç kalan ashab Hz. Peygamber'in huzuruna gelib yiyecek ricasında bulunurlar. Hz. Peygamber'in duası üzerine Hz. Cibril cennetten bir tabak hurma getirir. Ashab hurma alırken bir hurma tabaktan yere düşer. Bunun üzerine Hz. Cibril "Bu hurma ümmetinizden Ahmed adlı birinin kısmetidir der " Hz. Peygamber, ashab'a bu hurmayı içlerinden birisinin sahibine teslim etmesi teklifinde bulunur. Ashabdan hiç kimse cevap vermeyince, Arslan Baba Allah'ın inayeti ve Hz. Peygamber'in delaletiyle bu vazifeyi yerine getireceğini bildirir. Hz. Peygamber mübarek eliyle hurmayı Arslan Baba'nın damağına yerleştirip Ahmed'i nasıl ve nerede bulacağını anlatır ve terbiyesiyle meşgul olmasını buyurur. Arslan Baba bu işaretle Yesi'ye gelir, Ahmed'i arar, onu mahalle çocuklarıyla oyun oynarken bulur. Arslan Baba henüz hurmadan bahsetmeden, çocuk emaneti teslim etmesini söyler. Arslan Baba beşyüzyıl damağında sakladığı ve tazeliğini muhafaza eden hurmayı ağzından çıkararak sahibine teslim eder.¹² Bu husus bir hikmette şöyle anlatılır:

Baba'm dedi : Ey çocuk külfet vermedin bana:
Beşyüz yıldır damakta saklar idim ben sana
Lezzetini siz alıp telkin verdiniz bana
Arslan Babam sözlerini işittiniz teberrük¹³

Ahmed Yesevi Arslan Baba'nın vefatından bir müddet sonra o zamanın önemli islâm merkezlerinden biri olan Buhâraya gider. O sırada Buhâra şehri

¹⁰ Eraslan, 69. Sahife 61'deki hikmette de işaret var

¹¹ Eraslan, 125. Bice. Hayati, *Divan-ı Hikmet*, Ankara 1993, 34

¹² Köprülü, İlk Mutasavvıflar, 22-23.

¹³ Eraslan, 131.

Karahanlıların siyasi hâkimiyeti altında bulunuyordu. Bu şehirdeki medreseler, islâm âleminin ve bilhassa Türkistan'ın her tarafından gelen talebelerle dolu idi.¹⁴

Ahmed Yesevi böyle bir çevreye geldi ve devrin en ileri gelen âlim ve mutasavvıflarından şeyh Yusuf Hemedâni'ye intisab ederek, şahsiyeti onun nüfuzu altında teşekkül etti.

Yusuf Hemedâni'nin esas ismi, Ebû Yakub Yusuf b. Eyyub İbn Yusuf b. El-Hasan b. Vehre'dir. Hemedan havalisinde Büzencird kasabasında H. 440 veya 441 (M 1049-1050) tarihinde doğmuştur. H. 460 (M.1068) tarihinde Bağdad'a gelerek şeyh Ebû İshak Şirâzi'ye intisab etti. Usûl-ü fıkıhta ve hilafıta az zamanda arkadaşlarından ileri giderek üstâdının takdirini kazandı. Sonra gerek Bağdatta, gerek İsfahan ve Semerkantta zamanın büyük muhaddislerinden hadis öğrendi. Meşhur şeyh Ebû Ali Farmedî'den el aldı.

Yusuf Hemedâni riyazet ve mücahede yolunu tuttuktan sonra Merv'e geldi. Bir müddet sonra kalkıp Herat'a gitti. uzun bir müddet orada kaldıktan sonra Merv halkının çok ısrarlı istirhamları üzerine Merv'e geldi. Oradan ikinci defa tekrar Herat'a döndü. Hayatının son senesinde yani H. 535 Rebiül-evvel'inde yine Herat'tan Merv'e dönerken, Merv ile Herat arasında Bâmiyin kasabasında vefat etti.¹⁵

Yusuf Hemedâni daha hayatta iken Abdülhalik Guçduvaniye halifelerini şöyle açıklamıştı: "Benim halifem Hoca Abdullah Berki olacak, ondan sonra Hoca Hasan Andaki, ondan sonra da Ahmed Yesevi olacaktır Hilafet nevbeti Ahmed Yeseviye erişince, Türkistan vilâyetine sefer edecek ve halife sen olacaksın."

Hoca Ahmed Yesevi, Mürşidi ve hocası Yusuf Hemedâni'yi ilim ve fazlıyla zühd ve takvasıyla kendisine bir mükteba bildi, ahkâm-ı şer'iyye'ye kuvvetle bağlı, itizale düşman Türk hükümdarlarının hüküm sürdüğü bir devirde o da, hocası gibi şer'i ilimlerde büyük bir vukuf kazandı. İlimiyle, zühd ve takvasıyla o kadar tanındı ki Yusuf Hemedâni ihtiyarlığında onu da diğer uç müridiyle beraber halifelige seçti.¹⁶

Ahmed Yesevi H. 552 yılında ikinci halife Hoca Hasan Andaki'nin vefatı üzerine üçüncü halife sıfatıyla irşad postuna oturur. Bir müddet sonra, vaktiyle şeyhi Yusuf Hemedâni'nin verdiği bir işaret üzerine irşad mevkiini dördüncü halife şeyh Abdülhalik-i Guçduvaniye bırakarak Yesevi'ye döner ve vefatına kadar burada irşadına devam eder.

c) Evlad ü Ahfâdi : Hoca Ahmed Yesevi'nin İbrahim adlı bir oğlu dünyaya gelmiş fakat henüz kendisi hayatta iken vefat etmiştir.

Ahmed Yesevi'nin nesli Gevher Hoşnas veya Gevher şehnas ismini taşıyan kızından devam etmiştir. Kendilerini Hoca Ahmed Yesevi'nin torunları sayan birçok kimselerin soyu bu kız'a kadar gider. Gerek şark gerek garp Türkleri

¹⁴ Köprülü, İlk Mutasavvıflar, 51-52

¹⁵ Köprülü, a.g.e., s.52-53.

¹⁶ Köprülü, a.g.e., s.56-58.

¹⁷ Eraslan, 20.

arasında bir takım kimseler kendilerinin Yesevi soyundan olduklarını iddia etmişlerdir.

Evliya Çelebi de. seyahatnamesinin I. ve III. ciltlerinde Ahmed Yesevi'nin soyundan olduğunu söylüyor.¹⁸

Fuat Köprülü de bu hususla ilgili olarak şunları söylüyor: "XVI. asır esnasında Asyanın geniş sahasında Hoca Ahmed Yesevi'ye nisbeti iddia edilen birçok mutasavvıflara tesadüf edildiğini Seydi Ali Reis'in Mir'atü'l Memalik'inden açıkça öğreniyoruz. Seydi Ali Reis. Yesevi'ye nisbet iddia eden şu mutasavvıflarla görüştüğünü söylemiştir. Semerkand'da görüştüğü Barak Han. Ejderhan yolunda katledilen Baba şeyh. Kurkanda ziyaret ettiği şeyh Muhammed Dem Tiz b. Hoca Ahmed Yesevi".¹⁹

B- HALİFELERİ VE TARİKATI

a) **Mürid ve Halifeleri** : Hoca Ahmed Yesevi'nin Türkistan'ın her tarafına birçok halifeler gönderdiği muhakkaktır. Fakat bunların birçoğunun hayatına karşın sadece bir kısmının isimleri bu güne kadar bize ulaşmış ve Yesevi'ye silsilesi bunlarda devam etmiştir.

Hoca Ahmed Yesevi'nin ilk halifesi Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata'dır. ikinci halifesi Harzemli Said Ata'dır. Üçüncü halife Süleyman Hakim Ata'dır. Ahmed Yesevi'nin Türkler arasında en tanınmış bulunan halifesi. Süleyman Hakim Ata'dır. Bu. Ahmed Yesevi'nin diğer halifelerinden önce öldü ise de epeyce bir müddet irşad makamında kalmış ve tarikat'a mensup müridlerin büyük kısmı onun etrafında toplanmıştır.²⁰

Süleyman Hakim Ata H. 582 (M.1186) de vefat edince yerine en meşhur müridi Zengi Ata geçti. Zengi Ata'nın başlıca müridleri Uzun Hasan Ata. Seyyid Ata. Sadr Ata ve Bedir Ata'dır Yeseviye silsilesi bilhassa Seyyid Ata ile Sadr Ata'dan gelmektedir.

Hoca Ahmed Yesevi'nin binlerce müridi ve dünyanın her tarafından gelen talebeleri vardı. Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz halifelerinin haricinde kıpçak Türklerine ve Rum ellerine halifeler tayin edip göndermiştir.

b) **Yesevi'den Gelen Tarikatlar**: Hoca Ahmed Yeseviye sülük bakımından mensup olan tarikatlar başlıca Nakşbendiye ve Bektaşîye olarak ifade ediliyorsa da Bektaşî'liğin Yesevi'likle ilgisinin olmadığı açıktır. Bunun haricinde Yesevilikten etkilenen muhtelif tarikat şubeleri de vardır. Nakşibendiliğin. Ahmet Yesevi ile alakalı sayılması tarikat'ın Piri Hoca Bahaüddin Nakşibend lakabıyla

¹⁸ Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul 1314. I. 100-303. III. 349.

¹⁹ Köprülü. *İlk Mutasavvıflar*. 63-64

²⁰ Köprülü. a.g.e.. s. 73-74

tanınmış Muhammed b. Muhammed-ül-Buhari'nin Yesevi şeyhlerinden Kasam şeyh ve Halil Ata ile bir müddet beraber bulunarak onlardan feyz almasından dolayıdır.

Hakikatte Hoca Bahaüddin Nakşibend'in manevi terbiyesi Abdül-Halik Gucdüvanidir. Bununla beraber Abdül-Halik Gucdüvani, Ahmed Yesevi'den sonra Yusuf Hemedâni halifesi olması itibariyle birçok cihetlerden Yesevilikle benzerlik gösterir.²¹

Nakşibendilik, Yeseviliğin zemin hazırlaması sayesinde kısa zamanda Orta-Asyada yayılma ve gelişme göstermiştir. Nakşibendilik özellikle Mâverâün-nehr ve Horasan Türkleri arasında çok yayılmıştır.

c) : Yeseviye Adabı : Bütün tarikatlarda olduğu gibi Yesevi tarikatının da bir takım esasları vardır ki bunları 5 madde de toplayabiliriz.

1. Tevhid-i esas alan tasavvuf anlayışı
2. Şeriat'e ve Hz. Peygamber'in sünnetine mutlak bağlılık
3. Şeriat'a dayanan tarikat
4. Riyâzet ve Mücâhede
5. Halvet ve Zikir²²

Bir müridin uyması gereken hususlar da şöyledir.

1. Hiç kimseyi şeyhinden üstün bilmemek ve ona mutlak surette teslimiyet göstermek.
2. Mürid zeki ve müdrük olmalıdır (Ahmak dosttan akıllı düşman iyidir).
3. Şeyhin her türlü söz ve fiillerine razı ve itaat eder olmak.
4. Mürid şeyhin bütün hizmetlerinde çevik ve çalak olmalıdır ki rıza hasıl olsun, çünkü rızaullah onun zımındadır.
5. Mürid sözünde sadık, va'dinde sağlam olmalıdır.
6. Vefalı ve biat ahdinde metin olmalıdır
7. Mürid, mal ve mülkünü şeyhinin hizmetine vermelidir.
8. Şeyhin sırlarını tutarak bunların ifşasından kaçınmalıdır.
9. Mürid, şeyhin vaz ü nasihatlerine uygun hareket etmelidir.
10. Visal-i ilahi için şeyh yolunda canını vermeye hazır olmalıdır.

Yesevi tarikatının ahkâmı da şunlardır :

1. Marifet-i Hak (Hakkı bilme)
2. Sahavet-i mutlak (Mutlak cömertlik)
3. Sıdk-ı muhakkak (Hakiki sadakat)
4. Yakın-i müstağrak (istiğrak yoluyla sağlam bilgi)

²¹ Köprülü, a.g.e. s.92-93

²² Eraslan, 50

5. Tevekkül-i rızk-ı muallak (Hakkın takdir ettiği rızkla tam tevekkül)
6. Teffekkür-i müdekkak (Derin tefekkür)

Yesevi tarikatının vacibleri de altı tanedir :

1. Taleb-i sahib-kemal ve Takarrüb-i Zü'l-celal (Kemal sahibini talep etme ve Hakka yaklaşma)
2. Şevk-i visal-i layezal (Hak visaliyle şevklenme)
3. Havf-ı mülk-i bi zeval fil-eyyami ve'l-leyal (Gece ve gündüz zevali olmayan ilahi mülk'e karşı nefsi kötü şeyler yapmaktan alıkoyan korku)
4. Reca fi külli ahval (Her halde ümitli olma)
5. Zikr-i ale'd-devam (Devamlı Zikir)
6. Fikr-i tasavvuf-i Hayy-i müteal (Hakka kavuşma fikri)

Şeyhlik ve Muktedâlık erkânı altıdır :

1. Din ve yakın ilmi
2. Yumuşak huyluluk
3. Güzel sabır
4. Hakkın rızasını kabul
5. ihlas
6. Hakka yakınlık²³

Hoca Ahmed Yeseviye göre mübtediier mürûru (sona ulaşma), mutasavvıflar südüru (meydana gelme), ve müntehiler zuhûru dört şart'a bağlıdır.:

1. Mekan: saliklerde tefrik-i hatır olmamak ve evrad ile meşgul bulunmak için evvela mekanın mamur olması lazımdır.
2. Zaman: Talipler arasında ihmali gerektiren bir usanç olmaması için, zamanın arızalardan masûn olması lazımdır.
3. İhvan: Bütün makamatta, halvet ve erbainlerde şevki mücib olmak için, fakr-u fenaya talib hakiki ihvan da bulunmalıdır.
4. Rabt-ı Sultan: sultan'a bağlılık ki, irfan sahipleri arasında ruhani mucib olur.

C- ESERİ - DİVAN-I HİKMET

Ahmed Yesevi'nin tasavvufi manzûmelerini içine alan meşhur esere Divan-ş Hikmet diyoruz. Çünkü o manzumelerin hepsi ayrı ayrı birer hikmettir, şark Türklerinde, Ahmed Yesevi'nin ve o tarzda şiirler yazan diğer dervişlerin eserlerine umumiyetle "hikmet" derler. Köprülü'ye göre Ahmed Yesevi'nin şiir mecmuasına "'Divan-ş Hikmet" ismi sonradan verilmiştir

Türk edebiyatının vücuda getirdiği eserler arasında Divan-ş Hikmetin şu bakımlardan önemi büyüktür:

²³ Köprülü, İlk Mutasavvıflar, 83-84; Eraslan, 51-52

1. Ahmed Yesevi 12. asırda vefat ettiği cihetle, bu eser islâmi Türk edebiyatının Kutadgubilig'ten sonra en eski bir örneğini göstermektedir. Lisani ve edebi mahsullerin pek az bulunduğu bir devre ait böyle bir eserin gerek lisan, gerek edebiyat tarihi bakımından ehemmiyeti çok büyüktür.

2. Eski Halk edebiyatının birçok unsurlarını alarak islam ruhunu o unsurlarla (yani eski milli şekiller ve eski vezinlerle) ifade eden ilk eser olmak bakımından da Divan-ş Hikmet'i tasavvufî Türk edebiyatının en eski ve en mühim bir unsuru saymak lazım.

Divan-ş Hikmet, bilhassa Özbekler Kırgızlar ve Volga Türkleri arasında âdetâ dini mukaddes bir kitap gibi elden ele dolaşmış ve pekçok yazma nüshaları meydana getirilmiştir. Fakat bunun orjinal nüshasına ulaşmak mümkün olmamıştır.²⁴

Ahmed Yeseviye atfedilen birçok "Divan-ş Hikmet" nüshası daha sonraki dönemlerde onun müridleri veya sonraki asırlardaki müntesipleri tarafından kaleme alınmıştır. Çünkü Divan-ş Hikmet-i meydana getiren manzûmeler arasında aruz vezninin muhtelif bahirlerinde yazılmış, bazıları çok muntazam manzûmeler var ki, edebi lisanın tekâmülünü göz önüne aldığımızda onları 12. asır mahsulü olarak kabul etmek âdetâ imkansızdır.

Divan-ş Hikmet'i dil ve edebi yön olmak üzere iki yönden ele alacak olursak şunlarla karşılaşırız:

a) Lisânî mahiyeti : Hikmetler muhteva bakımından Yesevi dervişlerince yaşatılmakla beraber, zamanla dili değiştirilmiş mahalli birtakım dil hususiyetleri hikmetlere dahil edilmiştir. Mesela Taşkent yazmasında Özbek dili hususiyetleri, Kazan baskılarında Kazan Tatarcası hususiyetleri hemen göze çarpar.²⁵ Bu bakımdan Divan-ş Hikmet nüshalarının dil bakımından mahalli hususiyetler taşıyan Doğu Türkçesine dahil olduğu söylenebilir. Ancak Ahmed Yesevi'nin ana şivesinin ne olduğu bilinmediğinden Argu Türklerinden olduğunu kabul edip Arguca saymak veya Hokandlı olduğunu kabul ederek Hokand şivesi kabul etmek sadece bir tahmin olabilir.²⁶

Ahmet Caferoğlu'na göre Divan-ş Hikmet'in dili müşterek Orta Asya yazı dilidir.²⁷ Fuat Köprülüye göre ise şayet elimize Divan-ş Hikmet'in orjinal bir nüshası geçmiş olsaydı Kutadgubilig'ten daha fazla Arap ve Acem tesirinde kalmakla beraber hemen hemen onunla aynı lisânî hususiyetleri gösterecekti.

b) Edebî mahiyeti : Divan-ş Hikmetteki parçalar mevzu itibariyle çok basit ve azdır. Dervişlerin ve dervişliğin faziletleri hakkında sayısız medhiyeler, islam menkıbeleri, Hz. Peygamber'in hayatı ve mucizeleri, Cennet ve Cehennem halleri: Huri, Gilman ve Zebâniler hikmetlerin başlıca konularını teşkil eder.

²⁴ Köprülü, a.g.e., s.101-103

²⁵ Eraslan, 45

²⁶ Köprülü, İlk Mutasavvıflar, 120-121

²⁷ Caferoğlu, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1964, II, 83

İslamiyeti henüz yeni kabul etmiş ibtidai ve basit zevkli halk kitlelerine bunlar çok sade bir lisanla anlatılmıştır.

Ahmed Yesevi, hiçbir vecihle İslam ilimlerine ve İran edebiyatına yabancı birisi değildi. Eski İran mutasavvıf şairlerinin tasavvufi eserlerini çok iyi bilmesine rağmen karşısındaki halk kitlesinin durumunu gözönüne alarak Acem mutasavvıflarının işlenmiş aruz veznini değil, halkın sevdiği, asırlardanberi kullandığı milli hece veznini ve yine halk edebiyatından alınmış eski milli nazım şekillerini kullanmıştır.²⁸ Bunun yegane sebebi doğrudan doğruya karşısındaki halk kitlelerine hitabetmek istemesidir.

Hikmetlerin büyük bir kısmı 5-25 arasında değişen dörtlüklerden ibarettir. Kafiye düzeni bakımından koşmaya benzerler. Dörtlük esasının eski edebiyatımızda bilinen ve kullanılan bir husus olduğu Divânü Lügati't-Türk ve Atabetül-Hakayıktan kolayca anlaşılmaktadır. Bunun yanında bir takım hikmetlerde gazel tarzı, münacaatlarda ise mesnevî tarzı kullanılmıştır. Gazel tarzındaki hikmetlerin bir kısmı musammat şeklindedir.²⁹

Ahmed Yesevi, ekseri hikmetlerini Orta Asyada halk arasında pek çok sevilen ve eskiden beri çok kullanılan Yedili (3+4) ve onikili (4+4+4) hece ölçüleriyle yazmıştır. Bazen de 14 (7+7) veya 16 (8+8) li hece ölçüsünü kullanmıştır.

Seçtiği vezinlerde o devrin müşterek zevkine uyarak, şahsi yeniliklerden tamamıyla çekinen Ahmed Yesevi, kafiye hususunda da, Arap ve Acemlere tabi olmayarak, milli edebiyat ananesine tamamen sadık kalmış ve tam kafiye yerine halk edebiyatını taklidle daha çok yarım kafiyeler kullanmıştır.³⁰ Ahmed Yesevi rediflere de geniş ölçüde yer vermiştir.

Ahmed Yesevi'nin kullandığı nazım şekli yabancı tesirlerden tamamen sıyrılmış olup milli bir nazım şeklidir.

Bunlardan anlıyoruz ki Ahmed Yesevi'nin hikmetleri eski halk edebiyatı mahsulleriyle aynı özelliklere sahiptir.

D- MEFKÜRESİ

Ahmed Yesevi kuvvetli bir medrese tahsili görmüş, dini ilimlerin her türüyle birlikte tasavvufu da iyice öğrenmişti. Devrinin birçok din alimi gibi birtek sahada kalmayarak, inandıklarını ve öğrendiklerini çevresindeki yerli halka ve göçebe köylülere anlayabilecekleri bir dil ve alıştıkları üsluplarla aktarmaya çalışmıştır. Bir müşid ve ahlakçı hüviyetiyle onlara şeriat ahkâmını, tasavvuf esaslarını, tarikatının âdab ve erkânını öğretmeye çalışmak, İslamiyeti Türklere sevdirmek, ehli-sünnet akidesini yaymak ve yerleştirmek hayatının yegâne gayesi olmuştur. Hikmetlerinin lirizm'den (heyecan ve ahenge fazla ehemmiyet verme) ve sanat endişesinden uzak kabul edilmesinin sebebi onlardaki öğreticilik vasfıdır.

²⁸ Köprülü, İlk Mutasavvıflar, 124

²⁹ Eraslan, 46.

³⁰ Eraslan, 47

şeyhi gibi Ahmed Yesevi de Hz. Peygamber'in şeriatine ve sünnetine sıkı sıkıya bağlıdır. Hikmetlerinde şeriat'le aykırı hiçbir iz'e rastlanmaz. Şeriat ile Tarikatı kolayca te'lif etmesi Yeseviliğin sünni Türkler arasında süratle yayılıp yerleşmesinde, daha sonra ortaya çıkan tarikatlar üzerinde müessir olmasında başlıca etken olmuştur³¹.

Türkler arasında Ahmed Yesevi'den önce de tarikatla ilgilenen kişiler çıkmış ama onlar ya acemlerin tesirinde kalıp kaybolub gitmişler yahut diğer topluluklar arasında benliklerini koruyamamışlardır.

Ahmet Yesevi kuvvetli şahsiyeti sayesinde Türkler arasında asırlarca yaşayacak olan ilk Tarikatı tesis ederek büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Ahmed Yesevi'nin tesis ettiği tarikatın telkini olan fikirler geniş halk kitlelerini tatmine yetmiş ve onun telkinatının ilk sahası olan Seyhun sahasında eskidenberi Budist manastırları bulunmasına rağmen Hind tesirleri onun müntesiplerinde hiçbir etki gösterememiştir.³²

Anadolunun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında hiç şüphesiz onun terbiyesi ile yetişip olgunlaşan ve fetih ordularının önünde veya yanında giden gazi dervişlerin, alperenlerin çok büyük rolü olmuştur.

Ahmed yesevi, kendi ocağında yetişmiş yüzlerce, hatta binlerce talebe ve müridleri değişik bölgelerde yaşanan Türk kavimlerini ırşada göndererek fikirleriyle bir gönül birliği, bir hedef birliği meydana gelmesini sağlamıştır. Bu mürid ve talebeler sadece müslüman olan veya olmayan kimselerle değil her iki grupla da yakından ilgilenmişlerdir. Müslüman olmayanlara İslamiyetin güzelliği anlatılarak müslüman olmaları sağlanmış, yeni müslüman olup da bilgi eksikliği olan kişilere de İslamın emir ve yasaklarını öğretmişlerdir.

Ahmed Yesevi Kırgızıyla, Kazağıyla, Özbekiyle, Tatariyle vb. bütün Türkleri bir çatı altında toplamayı sağlayan bir bağ, bir hamur mesabesinde. Müslüman-Türklüğün atası ve bilge kişisi yine odur. Kısacası Ahmed Yesevi Türk dünyasını birleştiren en önemli unsurların başında gelmektedir.

Erenlerin sözünü dinlemek, Kur'an ve Hadis hükümlerine riayet etmek, şeriatla Tarikatı mezcelemek onun en çok tavsiye ettiği şeylerdendir. Ona göre ilahi aşk varlığın sebebi ve manasıdır. İnsanın gayesi kulluk yaparak Allah'a varmak olmalıdır. İnsan ancak ilahi aşk ile benliğinden sıyrılıp hakka kavuşabilir. Aşksız kişinin insan bile olmadığını şöyle ifade eder.

Aşksız kişi âdem irmes anglasangız
Bî muhabbet şeytan kavmi tınglasangız

Ahmed Yesevi'ye göre herkese sevgi ve şefkatle yaklaşmak hatta kafirleri bile incitmemek gerekir. Hz. Peygamber gibi bağışlayıcı olmak lazımdır. İnsan

³¹ Eraslan, 29

³² Köprülü, İlk Mutasavvıflar, 98

dünya ve ikbaline güvenmemeli aksine onun fâni ve vefasız olduğunu bilerek,
Hak'tan gayrı herşeyi kalben terketmelidir.³³

34 ³³ Eraslan, 35.

